

A galaktikus jövő felé?*

Tárkányi Ákos

Számomra azért érdekes ez az Egyesült Államok kifelé irányuló népesedéspolitikája kapcsán indított vita, mert lehetőséget teremt, hogy leírjam néhány gondolatomat a világ népesedéséről.

A termékenység világméretű csökkenése kétségkívül összefügg a piacgazdaságok kialakulásával és a városiasodással. Ezek miatt gazdasági szempontból a gyermek egyre kevésbé jelent bevételt, egyre inkább csak kiadást. A korábban is meglévő kiadások mellett az oktatás költségei is egyre fontosabb szerepet játszanak. Az egészségügy fejlődése, a nyugdíj-biztosítási rendszerek kialakulása csökkenti a gyerekek fontosságát, mint olyan potenciális segítőkét, akikre az ember betegségében, öregségében támaszkodhat. A lakásviszonyok javulásával egyre inkább megteremtődnek a csak szülőkből és gyerekekből álló, úgynevezett nukleáris családok létrejöttének a feltételei. A faluról városba költözéssel és a falvak várossá válásával egyre többen kikerülnek a hagyományos értékeket valló falusi közösségek kontrollja alól. Logikus tehát, hogy ha csökken a gyermekvállalásra készítő tényezők súlya és erősödik az ellenérdekeltség, akkor minden generáció átlagosan kevesebb gyermeket vállal, mint a megelőző. Így hozza létre a társadalom és a gazdaság szerkezetének átalakulása a gyermeket – különösen a több gyermeket – vállalók relatív szegénységét és teremti meg a gyermekvállalás természetes ellenőztözését.

Ez a folyamat a fejlett világ valamennyi államában végbement, úgyhogy nem csoda, ha végigtekintünk demográfiai történetükön, akkor azt látjuk, hogy a termékenység csökkenése 100–120–150 éve folyamatosan tart (ezt csak a második világháború utáni úgynevezett „bébihullámhegy” szakította meg mintegy két évtizedre). A termékenység csökkenését általában megelőzi a halandóság csökkenése, így mindegyik fejlett országban kialakul egy olyan hosszabb-rövidebb időszak, amelyben a népesség gyorsan növekszik. A fejlett világ országai már túljutottak ezen a szakaszon, a fejlődő országok nagy része mostanában ér ennek a végére, úgyhogy sok helyen már ott is jelentősen lassul a népesség növekedése, és előbb-utóbb náluk is várható a népesség csökkenésének és előregedésének megindulása (ez utóbbi folyamatok sok fejlett országban már megkezdődtek).

Átlagosan száz házaspárnak termékeny korszakuk végére 200-nál valamivel több gyermeke kell, hogy szülessen ahhoz, hogy gyermekeik generációja ne legyen kisebb létszámú, mint az övék. (Nem csak magukat kell ehhez pótolniuk, hanem azokat is, akik nem házasodnak meg; vagy megházasodnak, de nem születik gyermekük; és azo-

* Hozzászólás a népesedéspolitikáról folyó vitához. Lásd Melegh Attila vitaindító cikkét a *Replika* 39-es számában, ill. Krémer Balázs és Adamik Mária hozzászólását a 40-es számban

kat a gyermekeket is, akik termékeny korba érésük előtt meghalnak.) Ha a születő gyermekek száma nem éri el tartósan ezt a szintet, akkor minden újabb generáció kisebb létszámú lesz, mint az előző, a társadalomban csökken a fiatal generációk aránya, vagyis a társadalom öregedni és fogyni kezd.

A bevándorlás csak rövid távon jelenthet valamiféle (ál)megoldást, hosszú távon nem. Ugyanis az úgynevezett demográfiai átmenetnek ez a fentebb vázolt folyamata globális, a világ valamennyi országában végbemegy. Előbb-utóbb tehát a világ valamennyi országában megkezdődik a népesség csökkenése. Ha a jelenlegi tendenciák száz év múlva is érvényesülnek, akkor a fejlett országok (akkorra már a jelenleginek töredékét kitevő, és több mint 90%-ban 60 év fölöttiekből álló) népességének csökkenését a bevándorlással megállítani éppen annyira lehet majd, mint langyos víz hozzátöltésével a hideg vízből meleget csinálni.

Egyébként, amint az talán kevésbé közismert, a túl alacsony termékenység miatti népességcsökkenést csak igen nagy volumenű bevándorlás állíthatná meg. Például Németországban a születésszám hiányát a közeljövőben már csak évi 4–500 000 bevándorlóval lehetne ellensúlyozni. A 90-es évek első felében a nettó bevándorlási egyenleg még e szint fölött alakult, de a második felében, fokozatosan csökkenve, már alatta volt. (Ha a termékenység továbbra is túl alacsony marad, akkor a népességcsökkenés elkerüléséhez szükséges bevándorlási szint a jövőben tovább fog emelkedni.) A Németországba bevándorlók számát tekintve Törökország jelentősége csökkent a „kibocsátó országok” között, de viszonylag még mindig jelentős. Ám ha egy pillantást vetünk Törökország demográfiai mutatóira, akkor azt látjuk, hogy termékenységi mutatója évtizedek óta meredeken csökken, és e trend – valószínűnek látszó – fennmaradása esetén 2010 előtt biztosan, de valószínűleg már 2005 előtt az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint alá esik. Tehát néhány év múlva Törökországban is olyan helyzet alakul majd ki, amikor „már csak a bevándorlásban bízhat”, ha el akarja kerülni népességének csökkenését és elöregedését – hacsak nem vesszük számításba annak lehetőségét, hogy a termékenység esetleg újból növekedni kezd.

Mivel a termékenység világszerte csökken, a következő évtizedekben a harmadik világ országai egyre kevésbé jöhetnek számba, mint olyanok, amelyeknek magas termékenysége majd pótolja a fejlett világ országainak természetes fogyását. Persze miután a közelmúltig sokan a túlnépesedéstől féltették bolygónkat, valószínűleg elég hihetetlenül hangzik, ha most valaki az ellenkezőjét állítja. Pedig tény, hogy a termékenységi mutatók emelkedése a különböző Európán kívüli kontinenseken is sorra megállt. A csökkenés Afrika kivételével általános, ott valószínűleg most ért a csúcstra a termékenységi arányszám. Aztán idővel, amint ez az arányszám 2,1 alá ér, és már hosszabb ideje nem mozdul, a mai harmadik világ országaiban is megkezdődik a népesség csökkenése – az egyikben előbb, a másokban később, de előbb-utóbb valamennyiben. (A harmadik világ országai közül „első fecskéként” Szingapúr már pronatalista népessedpolitikát alakított ki túl alacsony termékenységének megnövelése céljából.)

Nem azt sajnálom én az emberiségtől, hogy lélekszáma a jelek szerint soha nem fog túllépni egy bizonyos számot – sőt ez némiképp megnyugtató is –, hanem ott van a probléma, hogy senki nem tudja, az előre látható csökkenés meg fog-e állni valaha. S mivel a fejlődő országok demográfiai története követi a fejlett országokét, biztos, hogy ha a fejlett országokban sikerül valamilyen megoldást találni a népességcsökkenés – nem a bevándorlás, hanem a természetes belső források mozgósítása által történő – megoldására, akkor ez a globális probléma máshol is alkalmazható megoldásának bizonyul majd. Úgy gondolom, hogy ez az a pont, ahol a nemzeti és a globális szemlélet – elvi-

leg – konstruktívan találkozhat. Amint Krémer Balázs említi: „Melegh szempontja alapvetően más, a jelenleginél sokkal konstruktívabb mederbe terelhetné a »besült« népi-urbánus dialógust”. Bár ez szerinte teljesen reménytelennek tűnik – szerintem nem feltétlenül. Ha világméretben szükség lesz demokratikus és hatékony pronatalista népesedéspolitikára, akkor jó dolog az, hogy Magyarországon már most szükség van rá – akkor a mi e téren tapasztalt sikereink és kudarcaink minden ország számára fontos tanulságot jelenthetnek. Ami jó Magyarországnak, az jó (lesz) a világnak. (Ezért is fontos számunkra a magyar család- és népesedéspolitikai tapasztalatok tanulmányozása.)

Természetesen elképzelhető, hogy a legtöbb ma élő embert nemigen zavarja, hogy a mai tendenciák alapján – az után a bizonyos francia forradalom után nem egészen ötszáz évvel, a történelmi idővel mérve pillanatokon belül – kihalhat a l’Humanité. Valószínűleg még az is nagyobb intellektuális izgalmat okozna az emberiség körében, ha valamelyik nagy elme holnap felfedezné, hogy 300 év múlva felrobban a Nap. Ebben az esetben egyébként tényleg azt a politikai-ideológiai áramlatot kéne még jobban érvényesíteni, ami az utóbbi húsz-huszonöt évben egyre erőteljesebben lép fel világszerte. Vagyis: visszafogni vagy leépíteni minden állami szociális gondoskodást, főleg a családpolitikai jellegűeket. A népesség kihalása így meggyorsulna, a természetes szelekció pedig gondoskodik róla, hogy csak a legrátermettebbek maradjanak életben. Aztán a háromszáz év elteltével az ezerfőnyi szuperlényből álló megmaradt kis kolóniát felpakolnánk a szuperűrhajókra, amiknek a kifejlesztésére fordítottuk a szociálpolitikán megspórolt pénzt, és irány a Galaktika!

Ez persze csak tréfa. De az már nem, hogy az általam leírt demográfiai világtendenciák (a demográfiai átmenet) ténylegesen úgy érvényesülnek, ahogy leírtam – ez valóban globális problémát jelent, és megoldásának igénye az egyik jogos és elfogadható indoka lehet a népesedéspolitikával akár demográfusként, akár politikusként való foglalkozásnak.

Aztán van itt egy másik probléma: a fejlett világ társadalmainak előregedése, amelyik ma már nem csak ilyen távoli eshetőségeként vetődik fel, hanem konkrét és súlyos napi politikai problémaként. Ezzel kapcsolatban most nem kívánok részletesen belemerülni azokba a szakmai-politikai vitákba, amelyek a gyökeresen új nyugdíjrendszer kialakítása körül néhány éve Magyarországon is lezajlottak. Az új rendszerrel kapcsolatos kritikák lényege tudtommal – a bevezethetőségét vitató pénzügyi jellegű érveken túl – az volt, hogy az új rendszerből hiányoznak olyan szolidarisztikus elemek, amelyek az eddig működőben megvoltak, mivel a tőkefedezeti nyugdíjrendszer nem szociális, hanem merőben piaci jellegű. Így benne nyugdíjas korukra a jelenlegi nyugdíjasoknál relatíve hátrányosabb helyzetbe kerülnek a nők, és különösen azok, akiknél kétséges, hogy életük folyamán tartós, folyamatos munkaviszonyt (és így járulékfizetést) tudnak fenntartani, tehát az alacsonyabb iskolai végzettségűek. Úgy tudom, hogy Chilében, ahol a közelmúltban bevezették azt a sokat hivatkozott, a miénkhez hasonló tőkefedezeti nyugdíjrendszert, a gazdaság elmaradottsága, a lakosság nagyfokú szegénysége miatt a népesség jelentős része máris elvesztette a nyugdíjjogosultságát.

Így hiába tud az új rendszer rugalmasabban reagálni a társadalom előregedésére, mint az eddig életben levő, a bevezetése korántsem problémamentes. Ha eltekintünk a bevezetése körüli aggályoktól, akkor is szöveget üt az ember fejébe az a probléma, hogy ha a népesség előregedése korlátlanul folytatódik, akkor egy idő után nem válik-e szűrrealisztikussá és lehetetlenné egy olyan gazdaság működése, amelyben a népesség 30, 60, 90, majd 100%-a – idős korára és megromlott egészségi állapotára való tekintettel – képtelen munkát vállalni. (Persze lehet, hogy átmenetileg majd az idősgondozó ro-

botgépek gyártása és a grannysitterek, azaz dédivigyázók nagyarányú munkába állása még hoz egy utolsó konjunktúrát a gazdaságnak, mielőtt minden összeomlana.) Valóban megoldja az elöregedés problémáját a tőkefedezeti nyugdíjrendszer?

Igaz, fölvehető, hogy a túl alacsony termékenységet bizonyos fokig sokáig ellensúlyozhatja, ha a születéskor várható élettartam egyre jobban kitolódik. De valószínű, hogy ennek azért vannak bizonyos korlátai. Az Egyesült Államokban arról vitatkoznak a szakértők, hogy 2075-ben az USA-ban a születéskor várható átlagos élettartam 82 vagy 86 év lesz-e. Tehát az eddigi trendeket kivetítve a várható élettartam további növekedésével számolnak. Ez azonban elég bizonytalan, hiszen nem tudhatjuk, hogy a jövőben milyen új veszélyek várhatnak az egészségünkre, sem pedig, hogy azokat az orvostudomány hogyan tudja majd kivédeni. Az biztos, hogy a „minél tovább egészségesen élni” alapvető fontosságú törekvéssé válik a jövőben a világ minden országában, akár az állampolgárok, akár kormányaik érdekeit és felelősségét tekintjük.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a népesség számának csökkenése és korösszetételének eldeformálódása ne válna súlyos globális problémává a jövőben, ha nem nő meg ismét a termékenység. Ezért a manapság divatosá vált „fenntartható fejlődés” jelszavát nem csak az eredeti értelmében indokolt használni. Tehát nemcsak arról lehet szó, hogy a gazdasági fejlődés legyen tekintettel a környezetvédelem, a bioszféra szempontjaira,¹ hanem arról is, hogy nem mindegy, hogy a társadalomban milyen helyzetben vannak a családok és hogyan funkcionálnak. A családokon, a gyermekeken való eszelős spórolás később nagyon visszaüthet. Teljesen nyilvánvaló például, hogy az a népesedéspolitika, amit a kínai kommunista vezetés produkál – az amerikai neomalthusianus népesedéspolitikai szakértők legjobb ázsiai tanítványaiként –, nem alakít ki fenntartható fejlődést. Hiszen Kínában a termékenységnek az utóbbi évtizedekben mesterségesen erőltetett igen meredek csökkenése a generációs arány súlyos felborulásához vezet, és a termékenység jelenleg valószínűleg már a népesség egyszerű reprodukciójához szükséges határérték alá ért.

Ehhez hasonlóan nem tűnik teljesen indokolatlannak – pusztán holmi irracionális „morális pániknak” – az aggodalom a családdal, házassággal kapcsolatos erkölcsi normák szétzilálódása és a párkapcsolatok mind labilisabbá válása miatt a fejlett világ országaiban, amit egyesek, véleményem szerint eufemisztikus hangzású kifejezéssel, „a családformák pluralizmusa” néven emlegetnek, mint magától értetődő vagy kívánatos jelenséget. E megjegyzésem persze újabb fejtegetést, érvelést kívánna meg a házasság és a válás általános megítélését illetően. Minderre ezen írásomban már nem térek ki részletesen. Azt azonban, úgy gondolom, mindenki elismeri, hogy a gyermekeknek az a legjobb, ha jól működő családokban, biztonságos környezetben, szeretettel léghőben nőnek föl. Ez egyfajta közös nevező lehet a családokat korunkban érintő változások megítélése körüli vitákban. Mint ahogy az is kívánatos lenne Magyarországon és világszerte is, hogy politikai konszenzus alakuljon ki egy pozitív, demokratikus népesedéspolitika szükségességét illetően. Mert az, ha az egyik fél csak az egyén erkölcsi felelősségét, a másik pedig szabadságát hangoztatja, nem fogja elhozni a kívánatos megoldásokat. Ezeket a kérdéseket persze meg kell vitatni, de nem az okos kompromisszumok megtalálásának reménye és szándéka nélkül.

1 Egyébként az Egyesült Államokban a VHEM, az Emberiség Önkéntes Kihalásának Mozgalma az emberiség kihalását tűzte ki politikai célként, mondván, lássuk be, az emberiség mértéktelenül túlterheli a bioszférát, úgyhogy egyenesen kívánatos a kihalása a Föld élővilága érdekében.